

KIÁLLÍTÁSOK AZ ELTE EGYETEMI KÖNYVTÁR
ÉS LEVÉLTÁRBAN

„LUTHER -NYOMTATVÁNYOK”

A lutheri reformáció emlékei
a XVI-XVII. századból

EXHIBITIONS AT THE UNIVERSITY
LIBRARY AND ARCHIVES, EÖTVÖS LORÁND
UNIVERSITY

Kiállítások az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban
Exhibitions at the University Library and Archives,
Eötvös Loránd University

**„Luther-nyomtatványok”
A lutheri reformáció emlékei az ELTE Egyetemi Könyvtár
és Levéltárban a XVI–XVII. századból**

2017. szeptember 16-tól 2018. február 28-ig

A kiállítás anyagát válogatta, a leírásokat és bevezetőt készítette
Dr. Knapp Éva

**„Martin Luther in Prints”
Relics of Luther’s Reformation from the 16th and
17th centuries at the University Library and Archives,
Eötvös Loránd University**

16 September 2017 – 28 February 2018

Conception and introduction by
Éva Knapp DSc

Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
2017

Budapest, University Library and Archives,
Eötvös Loránd University
2017

Borítóterv: Kishnémet Ferenc, tördelés: Acsai János
Fordítás: Guth Holda és Orbán Éva

Az első borítón az Ant. 1214 jelzetű nyomtatvány címlapjának részlete,
a hátsó borítón az Ant. 3929 jelzetű nyomtatvány részlete látható.

ISBN 978-963-284-922-5
ISBN 978-963-284-923-2

A kiadásért felelős az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár főigazgatója
Megjelent az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár gondozásában
Megjelent: 2017. szeptember
Készítette az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest

©Knapp Éva

Minden jog fenntartva, beleértve az elektronikus információhordozókon
való megjelenés jogát.

BEVEZETŐ

Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár kamara kiállításainak sorában különleges jelentőséggel bír a reformáció kezdeteit, Luther Márton és tanait középpontba állító kiállítás. Elsősorban azért, mert szakítva a korábbi könyvtári kiállítási gyakorlattal, nem egy hazai vagy nemzetközi konferenciát kísér és nem kiemelkedő fontossággal bíró tudományos eredményt mutat be, hanem emlékező kiállításként válogatott dokumentumok bemutatásával kívánja tükrözni a reformáció 500 éves múltjának egy szeletét, annak máig ható érvénnyel munkáló jelentős személyiségét és tanait, valamint az evangélikus eszmék magyarországi terjedését.

A téma megközelítése sem tekinthető szokványosnak, mivel a reformáció egyetlen, első nagy hatású alakját és tanítását úgy állítja középpontba, hogy a könyvtár vonatkozó dokumentumaiból tematikus áttekintést nyújt, jobban mondva szerény ízelítőt villant fel egy szinte kimeríthetetlen bőségű, kivételesen gazdag dokumentum-kínálatból. A lutheri tanok bemutatásakor nem csupán az eszméket, hanem azok magyarországi hatástörténetét is igyekszik követni. Luther eszméinek szembesítése a magyarországi reformáció gondolkodásával nem szűkül le a XVI. századra, átlépi azt és igyekszik a lassan formálódó magyar evangélikus gondolkodás bemutatására, kitekintéssel a felekezeti történetének és üldöztetésének eseményeire.

A kiállítás kiindulópontja szinte magától értetődően Luther véleménye korának alapvető teológiai tételeiről és eseményeiről. Az eleinte latin majd anyanyelvű (német) prédikációkban kifejtett tanokat bemutató dokumentumok éppúgy utalnak a középkortól eltérő elemeket hordozó megváltás tanra és más lutheri tanokra, mint a viszonylag gyorsan kialakult eszmei szakadéokra Luther és a humanista gondolkodók között. Teológiája szerint a kegyelem és a hit Istentől kapott ajándék és a jó cselekedetekkel nem lehet érdemeket szerezni Isten színe előtt (*sola gratia*). A német parasztháború (1524–1525) leverése (frankenhauseni csata, 1525. május 15.) után Luther a tanait terjesztő rövid terjedelmű nyomtatványokhoz hasonló formában védekezett és válaszolt mindazoknak, akik őt tették felelőssé a történelemért – elítélve a bosszúállást. Ismeretes, hogy Luther nem állt egyik fél oldalára sem, és minden lehetőséget megragadott arra, hogy bírálja Müntzer Tamás tanait.

Közismert tény, hogy Luther az általa szükségesnek tartott reformokat hosszú időn át a katolikus egyház keretében, attól semmiképpen sem elszakadva szerette volna megvalósítani. Írói és nyelvi tehetségét felhasználva anyanyelvre fordította a Bibliát (*Lutherbibel*), s ezzel utat nyitott ahhoz, hogy a szélesebb társadalmi körök is olvashassák a szentírást. A Luther-Biblia gyorsan népszerű lett és sok tekintetben mintájává vált több nemzeti nyelvű fordításnak is. Külön-külön tárló mutatja be Luther Biblia fordítását és a példáját követő magyarországi magyar nyelvű fordításokat (Sylvester János, Heltai-féle Biblia, Károlyi Gáspár vezetésével készült fordítás). A Biblia jelentőségénél elidőzve külön tárlóban mutatjuk be két kiemelkedő, lutheri tanokat valló család (Nádasdy, Thurzó) hosszú időn át használt, bejegyzésekkel ellátott Bibliáját. Közülük az egyik kötet Philipp Melanchton autográf kézírását őrzi.

Luther Márton „tanításának” magyarországi hatása bemutatására kiskatekizmusát, annak magyarázatát, továbbá evangélikus teológiai vizsgáteleket állítottunk ki. Közülük kiemelkedő könyvészeti érték az az unikum, Lócsén nyomtatott evangélikus katekizmus, amely Luther kis katekizmusának kétnyelvű (német-latin), kéthasábos kiadása. Külön elidőz a kiállítás az *Oktatás és nevelés a lutheránus iskolákban* (6. tárló) témánál. A gondolat bevezetéseként egy Luther-prédikáció látható, melyben Luther arra inti a szülőket, hogy iskoláztassák gyermekeiket. A tárlóban emellett olyan magyarországi, különféle műfajú nyomtatványok (iskoladráma, poétika, filozófiai vizsgátelek, természetfilozófiai kézikönyv) kapnak helyet, melyek különféle életkorú diákoknak szóltak.

Az evangélikus egyház magyarországi életét és üldöztetését, valamint a lutheránus tanok fogadtatását szintén önálló témakörként elevenítjük meg néhány nyomtatvány segítségével. Végül lezárásként (8. tárló) a lutheránus tanokra formált magyarországi „válaszok” között a református mellett a katolikus „válasz” éppúgy megtalálható, mint a „visszahatásként” megfogalmazott kripto-kálvinista úrvacsoratanal vitatkozó evangélikus elképzelés.

A fél évezrede Luther Márton fellépésével elkezdődött reformáció alapvetően megváltoztatta Európa addig egységes, katolikusnak mondható vallási arculatát. A reformáció felekezeti tagolt értékei máig ható tényezők, a kiállított páratlanul értékes, kivétel nélkül a gyűjteményhez tartozó dokumentumokkal mindenképp ezt is igyekszik bemutatni a könyvtár.

INTRODUCTION

The exhibition, focusing on the beginning of Reformation, and Martin Luther and his disciplines, has special importance in the series of the University Library's chamber exhibitions. The exhibition does not accompany a national or international conference, and it does not present an outstanding result of research either. The reason for this primarily is that we would like to break with the former practice. As a memorial exhibition, it is intended to reflect a part of the 500-year history of the Reformation, including its leading personalities and disciplines, and the spreading of protestant ideas in Hungary through selected documents.

Even the topic cannot be approached in a traditional way, because of its focus on an outstanding figure of the Reformation, who had a great impact on his nation. The exhibition gives a thematic overview, or more accurately, a solid preview from the exceptionally rich supply of prints. The presentation of Luther's teaching follows not only his theories, but also the impact they had on Hungary. The confrontation of Luther's ideas with the thinking of the Hungarian Reformation is not limited to the 16th century; it crosses centuries and tries to present the slowly evolving Hungarian evangelical Lutheran mentality, with an outlook on the history and persecution of the denomination.

The source of the exhibition is evidently the opinion of Luther about the theological theses and events of his era. The documents include the principles of his sermons first in Latin, then in his native language (in German) and also refer to the principles of redemption, messianism, and other teachings of Luther, which were different from the medieval doctrines, and the theoretical gap between Luther and the humanists. According to his theology, grace is a God-given gift, and it is impossible to acquire worthiness before God through good deeds (*sola gratia*). After the repression of the agrarian riot, Luther condemned vengeance, and defended himself against those, who had made him responsible for the rebellion, in short, printed answers, similar to the pamphlets in which he had explained his religious views before. Luther had not been committed to any parties and took every opportunity to criticize the disciples of Thomas Müntzer.

It is a well-known fact that Luther wanted to achieve the reforms, he had considered necessary, in the frame of the Catholic Church and

had no intention to break away from it. Using his talent of writing and languages, he translated the Bible (Luther-Bible) into his mother tongue, opening a way for wider social groups to read the Holy Scripture. The Luther Bible quickly became popular and a sample for several national translations. The Luther Bible is presented in separate exhibition rooms, with the Hungarian translations (translation from János Sylvester, Heltai Bible, and Bibletranslation with the leadership of GáspárKárolyi) which followed his pattern. Dwelling on the bearing of the Holy Scripture, two other Bibles will be exhibited in which some notes were found from two evangelistic Lutheran families (Nádasdy, Thurzó). An autograph by Philipp Melanchthon can also be found in one of them.

We present the influence of Martin Luther's "teaching" in Hungary, the Small Catechism and its explanation, as well as some evangelistic theological examination themes. One of them is a uniquely valuable catechism from the press of Lőcse (Levoča), which is a bilingual (German-Latin) edition of Luther's Small Catechism. The exhibition dwells on the topic of 'Teaching and education in Lutheran schools' (showcase 6). As a way of introduction, a Luther sermon is shown, in which Luther exhorts the parents to send their children to schools. In this showcase, there are several prints from Hungary written for students from various ages.

The life and persecution of the Evangelical Lutheran Church in Hungary, as well as the reception of Luther's disciplines are presented as a separate topic with the help of several prints. Finally, the Hungarian response to the evangelical disciples and the protestant and the catholic answers are also presented (showcase 8), together with the Lutheran idea, which argues with the crypto-Calvinistic view of the communion.

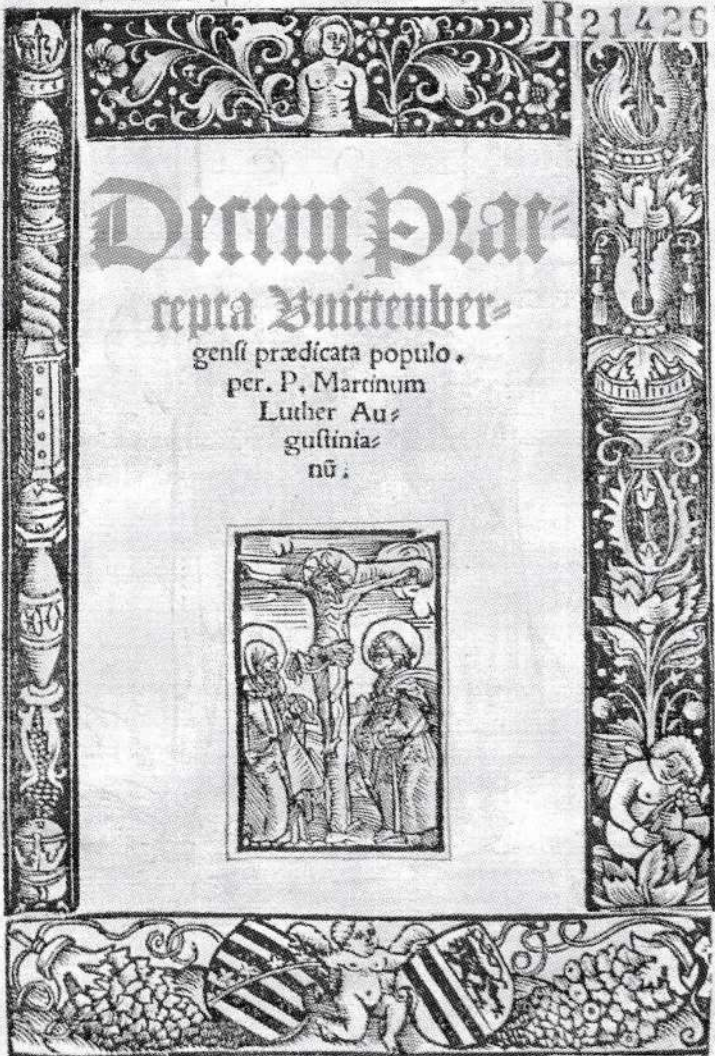
The Reformation, which began half a millennium ago with the appearance of Martin Luther, basically changed catholic religious image of Europe which was uniform until then. The diverse values of the Reformation even now have effects. The library tries to illustrate this influence with its uniquely rich documents from the Collection.

Ant 1047

Vol. 19/50

EGYETEMI KÖNYVTÁR

R214267

Ant.1047 címlap – title page

*Luther Márton véleménye kora alapvető teológiai tételeiről,
eseményeiről (1. tárló)*

*The opinion of Martin Luther about the theological theses and
issues of his epoch
(showcase 1)*

**Martin Luther: Sermo de Triplici iusticia R. Patris Martini
Luther Augustiniani Wittenbergensis. Lipsiae, M. Lotther,
1519.**

A ritka nyomtatvány egy Luther-prédikáció, mely a
Szentháromsággal és a megváltás tanával (soterologia) foglalkozik. –
This rare book is a Luther sermon, which deals with the disciple of
the Holy Trinity and the redemption (soterologia).

Látható: címlap – Exhibit: title page

Ant.1050

**Martin Luther: Decem Praecepta Wittenbergensi praedicata
populo. Lipsiae V. Schuman, Lipsiae, V. Schumann, 1519.**

Luther latin nyelven mondott prédikációja a Tízparancsolatról.
A kiadvány címlapjának hátoldalán Mózes látható a Tízparancsolat
kőtábláival. – Luther's sermon in Latin about the Ten
Commandments. On the back of the cover, there is an illustration
with Moses and the stone tablets of the Ten Commandments.

Látható: címlap – Exhibit: title page

Ant.1047

Ant.1047 címlapverző – verso of the title page

Martin Luther : Ain Christlyche und vast Wolgegrünte beweyung von dem Jungsten tag [...]. Wittemberg, M. Ramminge, 1522.

Luther tanítása az utolsó ítéletről. – Luther's sermon on the doomsday.

Látható: címlap – Exhibit: title page

Ant.1214

Martin Luther : Urtayl Doctor Martin Luthers und Philippi Melanchtonis von Erasmo Rotterdam. [Augsburg, Ph. Ulhardt.Ä., 1523].

A Luther és Erasmus közötti vita alapkérdése, hogy van-e az embernek szabad akarata az Istenhez forduláshoz, vagy már a hívás is Isten munkája az emberben. Ez a vita áthidalhatatlan szakadékot hozott létre a humanisták és Luther között. – The cornerstone of the dispute between Luther and Erasmus was the question, whether there is a freedom of will to turn to God or the calling is already the work of God. This dispute created an unbridgeable gap between the humanists and Luther.

Látható: címlap – Exhibit: title page

Ant.1222

Martin Luther: Ain Sendbrieff von dem harten buechlin wider die bauren. Augsburg, S. Ruff. 1525.

A német parasztháború leverése (Frankenhausen) után Luther védekezése és válasza mindazoknak, akik őt tették felelőssé a történelemért – elítélve a bosszúállást. – The defence and answers of Luther after the repression of the agrarian riot (Frankenhausen) for those who made him responsible for the rebellion. Luther condemned vengeance.

Látható: címlap – Exhibit: title page

Ant. 1278

Ant. 1214

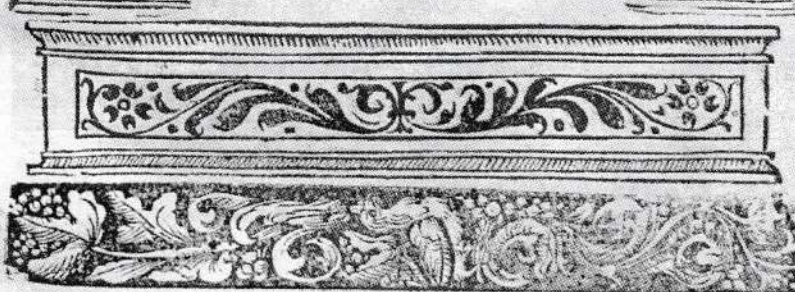

Am Christi

lyche vnd vast wolge
grünte beweyfung von dem Jüng-
sten tag / vnd von seinen zeichen
das er auch nie ver- meer sein
mag. D. M. L.

O herz hillff ons wir verderben.
Matth. viij.

Wittenberg.

Ant.1214 cimlap – title page

Luther-Biblia (2. tárló)
Luther-Bible (showcase 2)

Martin Luther (ford.): Der Psalter teutschzu singen mit fleyß übersehen und gepessert. Nürnberg, Peypus, 1525.

Luther Mártontól németre fordított Zsoltárok könyve, melynek első kiadása 1524-ben jelent meg. A habán kötésű példányt a szakolcai jezsuita kollégium könyvtára őrizte meg. – The Book of Psalms translated to German by Martin Luther. The first edition came out in 1524. The copy was preserved in the Jesuitlibrary of the College in Szokolca (Skalica).

Látható: címlap – Exhibit: title page

Ant.0478

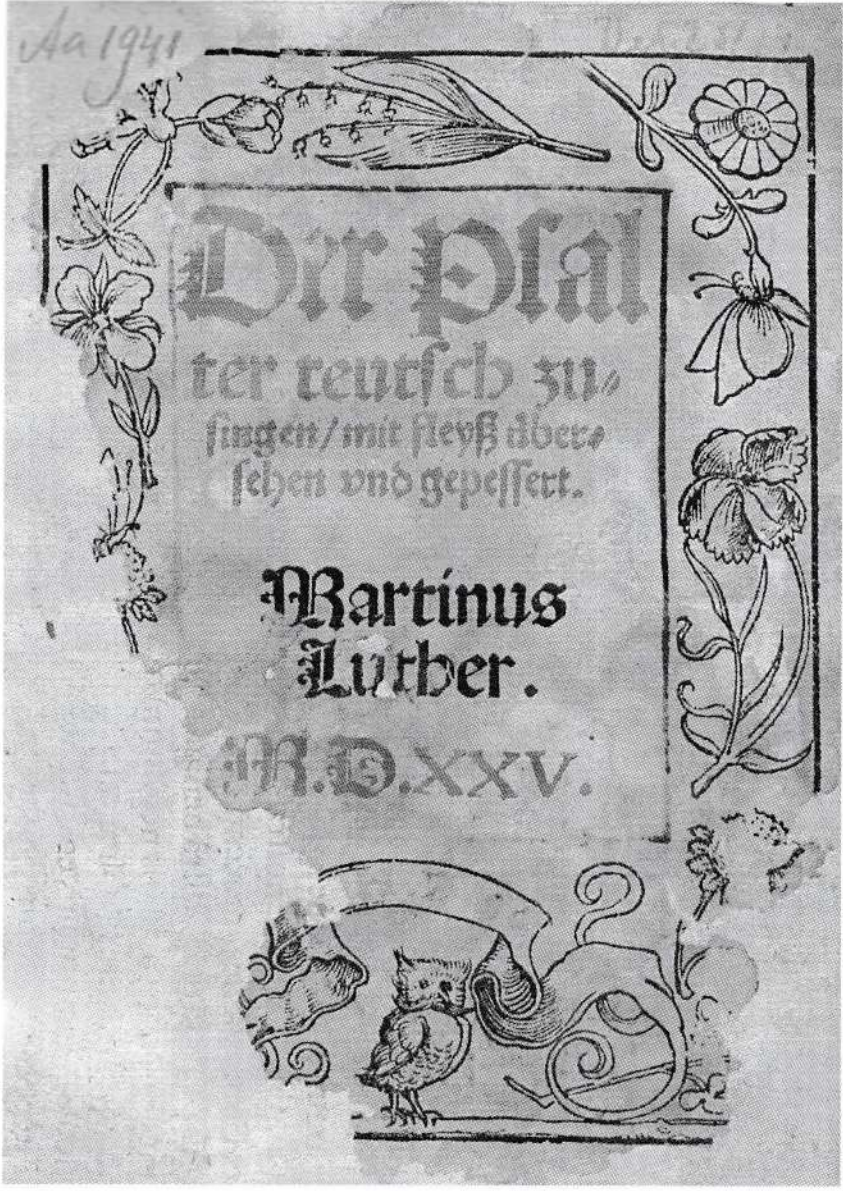
Martin Luther (ford.): Biblia. Die gantze Bibel [...] verteutschet [von Martin Luther]. Zürich, Ch. Froschouer, 1530.

Kisméretű, hordozható, magáncélra szánt kiadás. A példány magyarországi használói a Luther által elítélt anabaptisták voltak, akik a fatáblás barna bőrkötést görgetős és bélyegzős vaknyomással díszítették, valószínűleg a XVI. század második felében. A címlapon olvasható „Biblia Lutherana prohibita” bejegyzés szerint a kötetet később egy katolikus gyűjteményben őrizték. – Small, portable edition for private use. The Hungarian users of this copy were condemned Anabaptists by Luther. They decorated the brown leather panel cover with blind print around the second half of the 16th century. According to the note on the cover “Biblia Lutherana prohibita”, the edition was preserved in a catholic collection.

Látható: fametszetes címlap – Exhibit: title page with wood engraving

Ant.0778

Aa 1941

Ant.0478 címlap – title page

Martin Luther (ford.): Biblia, das is Die gantze Heilige Schrift. Deudsch, auff's new zugericht D. Mart. Luth. [2. Teil] Die Propheten alle Deudsch. Wittemberg, H. Lufft, 1546.

Luther héber és görög szövegekből fordította németre a Bibliát, miközben humanista fordításokat is felhasznált. A címlap tanúsága szerint ez a példány Szakolcáról került a könyvtár gyűjteményébe a XVIII. század második felében az állami tulajdonba vétel során. A kötéstáblák belső felén a példány első tulajdonosának bejegyzései olvashatók 1545–1575 közötti családi eseményekről. – Luther translated the Bible from Greek and Hebrew into German and also used the translations of the humanists. According to the title page, this book came from Szakolca (Skalica) into the collection of the library in the second half of the 18th century during the course of the takeover. On the inside of the covers there are registrations readable from the first owner about family events between 1545 and 1575.

Látható: címlap és első kötéstábla belül XVI. század közepi bejegyzésekkel – Exhibit: title page and the binding with notes on the verso from the middle of the 16th century

Ant.3929

Ex libris Conventus Pradubensis anno 1612
Ant. 3929 Vol. 46/2

Ant.3929 címlap – title page

Luther Márton példáját követő Biblia-fordítások Magyarországon
(„*Próféták által szólt régen néked az Isten ...*”) (3. tárló)

Bible-translations in Hungary in the footsteps of Martin Luther
(„*In times past the word of God came to our fathers through the prophets ...*”) (showcase 3)

Biblia, Újszövetség. Sylvester János (ford.): VY Testamentum mag'ar n'elwenn [...]. [Sárvár-Újsziget, typ. Sylvester, 1541].

A többek között Wittenbergben is tanult Melanchton-követő fordító Nádasdy Tamás sárvári udvarában iskolamesterként fejezte be Újszövetség fordítását. Sylvester korábbi magyar fordítások és a Vulgata figyelembe vételével Erasmus görög szövegkiadásából dolgozott. – The Melanchton-follower translator, who studied in Wittenberg among others places, finished the translation of the New Testament as a school-master in the court of Tamás Nádasdy in Sárvár. Sylvester used the Greek textuary edition by Erasmus, the former Hungarian translations and the Vulgata.

Látható: Szent Pál leveleinek kezdőoldala – Exhibit: first page of St. Paul's letters

RMK I 2/a [a csonka példány meglévő részeit két különböző méretű példányból illesztették egybe, a könyvtár 1922-ben kapta fölös példányként az Országos Széchényi Könyvtárból]

Biblia. Ószövetség. A Bibliának első része, az az Mosesnek ött könyve, mely magyar nyelvre fordított a régi és igaz szent könyvekből. Kolozsvár, Helthai es Hoffgreff, 1551.

Heltai Gáspár katolikus papból az 1540-es években vált Luther Márton követőjévé, később Kálvin híve lett, majd 1569-től unitárius prédikátorként és nyomdászként tevékenykedett Kolozsváron. Terve szerint a teljes Bibliát szerette volna kiadni magyar nyelven; a fordítás az ő irányításával készült. A kiállított első résznek a fordítója Gyulai István kolozsvári prédikátor lehetett. A fordításról megállapították, hogy a magyar szöveg – többek között – Luther német Bibliájának, valamint Sylvester János magyar Újszövetségének

Evangelium

Szent Janos

Itasa ferint.

1886. június 20. P. S. P. S.

Ez az evangélium az isten királyának születését és gyermekkorát mutatja meg. Amikor az angyalok a szenteknek beszélték, hogy a gyermek születik majd, és hogy ő a király lesz. És amikor a szentek a királyt látták, akkor tudták meg, hogy az isten fia. És amikor az emberek látták őt, akkor tudták meg, hogy az isten királyának születését és gyermekkorát mutatja meg. És amikor az emberek látták őt, akkor tudták meg, hogy az isten királyának születését és gyermekkorát mutatja meg.

Ez az evangélium az isten királyának születését és gyermekkorát mutatja meg. Amikor az angyalok a szenteknek beszélték, hogy a gyermek születik majd, és hogy ő a király lesz. És amikor a szentek a királyt látták, akkor tudták meg, hogy az isten fia. És amikor az emberek látták őt, akkor tudták meg, hogy az isten királyának születését és gyermekkorát mutatja meg.

Amiko 1. 6. 2. 2. az isten királyának
születését és gyermekkorát mutatja meg.

1886. június 20. P. S. P. S.

Amikor az angyalok a szenteknek beszélték, hogy a gyermek születik majd, és hogy ő a király lesz. És amikor a szentek a királyt látták, akkor tudták meg, hogy az isten fia. És amikor az emberek látták őt, akkor tudták meg, hogy az isten királyának születését és gyermekkorát mutatja meg.

RMK I 2/a 126. p., előtte kézirásos bejegyzéssel – with handwritten notes

ismeretében készült. – The catholic priest, Gáspár Heltai, became a follower of Martin Luther in the 1540s, later he became a follower of Calvin. From 1569 he worked as a Unitarian preacher and printer in Kolozsvár (Cluj). He wanted to publish the whole Bible in Hungarian; he was the leader of the translation's work. The translator of the first exhibited segment could be the preacher from Kolozsvár, István Gyulai. The translation was made in view of the Luther's German Bible and the Hungarian New Testament translated by János Sylvester.

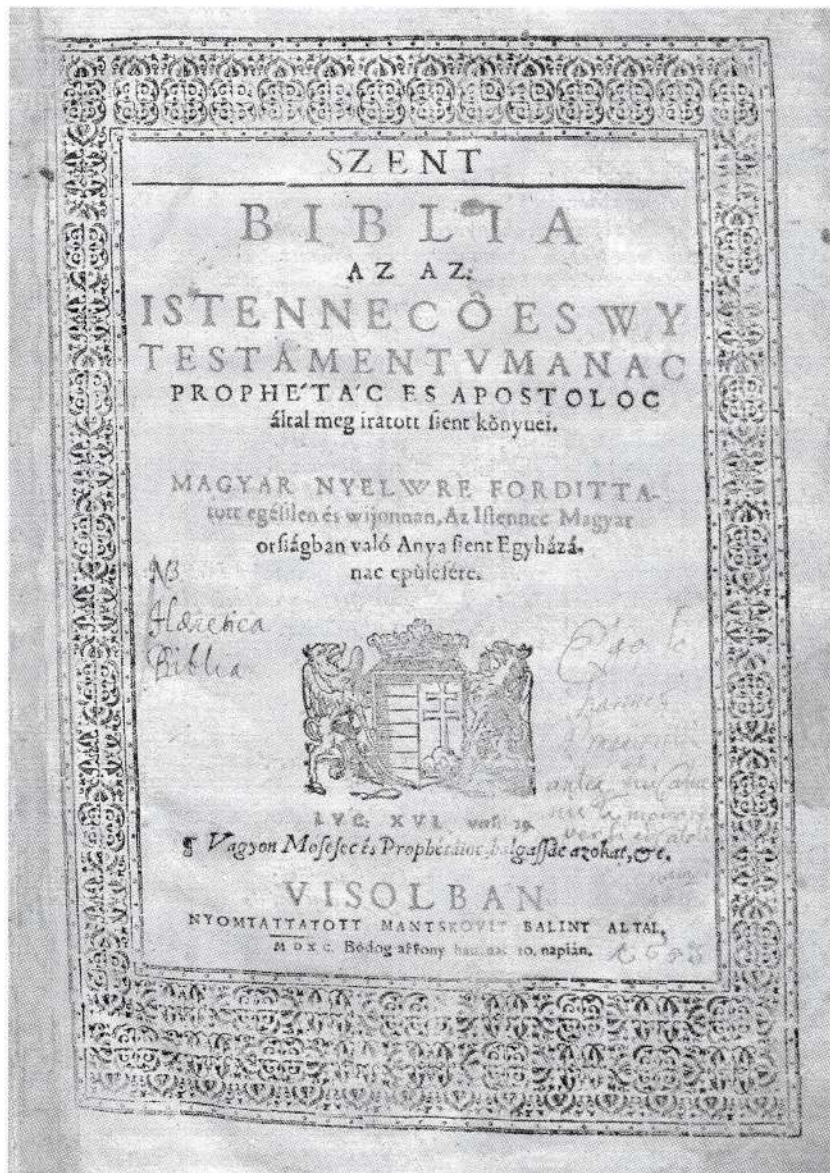
Látható: A1r, a Teremtés könyvének kezdete – Exhibit: the beginning of the Book of Genesis

RMK I 2

[Károlyi Gáspár és mások, ford.]: Szent Biblia, az az Istennec O es Wj testamentvmanac [...] szent könyvei [...]. Vizsoly, Mantskovit Bálint, 1590.

A teljes református bibliafordítás, a „Vizsolyi Biblia” a Wittenbergben tanult, majd a reformáció helvét irányát követő Károlyi Gáspár irányításával készült. A könyvtárban őrzött példány címlapján a könyv eretnekségére vonatkozó kéziratosszerű bejegyzésen kívül az olvasható, hogy XVII. századi tulajdonosa a református hitről visszatért a katolikus hitre („Ego Johannes Pragai qui antea fui Calvinista modo reversi ad Catholicam fidem 1653”) – The complete protestant Bible translation, the Vizsoly Bible was prepared under the leadership of Gáspár Károlyi, who was a follower of the helvetic confession of the Reformation. On the title page of the edition, which can be found in the library, there is a handwritten note referring to the heretic nature of the book. According to another note, the owner of the book returned from the reformed denomination to the catholic faith.

Látható: címlap a bejegyzésekkel – Exhibit: title page with notes
RMK I 38

RMK I 38 címlap — title page

Bibliák magyar tulajdonban, Luther tanait valló neves személyek bejegyzéseivel (4. tárló)

Bibles in Hungarian ownership with notes by famous persons, who followed Luther's disciples (showcase 4)

Biblia sacra [...]. Lugduni, J. Tornaesius, 1558.

Ez a gazdagon illusztrált, Grolier-típusú kötésben fennmaradt Vulgata-Biblia az úgynevezett Nádasdy-biblia. Melléknevét onnan kapta, hogy előzéklapjának bejegyzése szerint a lutheri tanokkal rokonszenvező Nádasdy Tamás nádor fia, Ferenc (1555–1604) kapta ajándékba Georgius Albany a Chyrkeitől, egy minden valószínűség szerint Wittenbergben járt magyar peregrinustól 1560-ban. Az ajándékozó közvetlen kapcsolatban állt Philipp Melanchtonnal és baráti körével, amit az előzéklapok bejegyzései igazolnak. A kötetet 1702-től a nagybányai jezsuita könyvtár őrizte, ahonnan a rend feloszlása után az egyetem könyvtárába szállították. – This richly illustrated Vulgata Bible, the so-called Nádasdy Bible remained in its Groliertype binding. His name was given according to the note of the cover, which says that Ferenc (1555–1604), the son of the evangelical Tamás Nádasdy, was given this book as a gift from peregrine Geirgius Albany a Chyrkei in 1560, who was also travelling to Wittenberg. The donator was directly connected with Philipp Melanchton and his friends, according to the notes of the flyleaves. The volume was retained from 1702 in the jesuit library in Nagybánya, from where it was transferred to the University Library.

Látható: a kéziratos előzék 3–4. lapja Philipp Melanchton kézírásával – Exhibit: handwritten flyleaves, 3–4. with autograph of Philipp Melanchthon

Ant.7397

Ant.7397 kötéstábla – binding-table

Testamenti Veteris Biblia Sacra [...]. Frankfurt, A. Wechel, 1579.

A kötet címlapján az evangélikus egyházat pártfogoló Thurzó György nádor autográf tulajdonosi bejegyzése olvasható. Ez az úgynevezett Thurzó-Biblia az előzéken és a kötet végén található két levélen a Thurzó-családra vonatkozó születési, házasságkötési és halálozási dátumokat tartalmaz a XVI. század második felétől 1605-ig, Thurzó Zsófia haláláig. A kötet 1739-ben a kőszegi jezsuita könyvtáré volt, ahonnan az egyetem könyvtárába került. – On the cover of the volume, there is an autograph note of the owner, György Thurzó, who favoured the Evangelical Lutheran Church. This so-called Thurzó Bible has dates of births, marriages and deaths of the Thurzó family from the second half of the 16th century on the flyleaves and on the two leaves at the end of the volume, until the death of Zsófia Thurzó. The volume belonged to the Jesuit library in Kőszeg, from where the book was transferred to the University Library.

Látható: címlap – Exhibit: title page
Ant.4775

Ant. 4775

TESTAMENTI VETERIS
BIBLIA SACRA,

five

**LIBRI CANONICI,
PRISCAE IVDÆORVM
ECCLESIAE A DEO TRADITI,**

LATINI RECENS EX HEBRÆO

facti, brevibusq; Scholiis illustrati, ab Immanuele

Tremellio & Francisco Junio.

Inscriptus Catalogo Librorum Universitatis Collegii Anno. 1739

ACCESSERVNT LIBRI QUI VVLGO

dicuntur Apocryphi, Latine redditi & notis quibusdam aucti a Francisco Junio.

Francisco Junio
Junio & Tremellio

FRANCOFVRTI AD MOENVM

Ex officina Typographica Andr. Wecheli,

M. D. LXXIX.

Ant.4775 címlap – title page

Luther Márton „tanítása” Magyarországon (5. tárló)
The "teaching" of Martin Luther in Hungary (showcase 5)

**Katechismus D. M. Luthera [...] – Rosarium animae –
Ospūsobu modlenj – Pjsné duchownij [...]. Lőcse, Brewer,
1634.**

A kötet négy részét Daniel Pribiš, Görgő (Harchov) evangélikus lelkésze szerkesztette köteté. A főrész Luther kis katekizmusa, azaz keresztény tanítása öt részben, melyet németből fordítottak szlovákra 1612-ben. – The four parts of the book were compiled into a volume by the Lutheran pastor of Görgő (Hrhov), Daniel Pribiš. The main part is the so-called Small Catechism, i. e. Luther's Christian teachings in five sections which have been translated from German into Slovakian in 1612.

Látható: címlap – Exhibit: title page
RMK II 70

**Konrad, Dieterich: Epitome catechetica [...] Editio nova,
renovata. Trencsén, D. Vokálova, 1645.**

Evangélikus katekizmus-magyarázat, mely Luther Catechesis minor című munkáját Konrad Dieterich (1575–1639) magyarázataival bővítve tartalmazza. – A Lutheran interpretation of the catechism containing Luther's Catechesis minor with the interpretation of Konrad Dieterich (1575–1639).

Látható: címlap – Exhibit: title page
RMK II 95

RMK II. 105

VINDICIÆ,
SANÆ ET CA-
THOLICÆ DOCTRINÆ, CIRCA MATE-
riam Sanctissimæ Iustificationis, ab absurdis seu
deductionibus non tollerandis, quibus eam P.
MATHIAS FABER IESUITA, in Libello Ger-
manico, cui titulum fecit, *Wunderseltzame No-*
bendthewer / welche entspringen auß der
Luterischen Lehr / ꝛc. Suâ Sophisticâ o-
diöse & insidiosè prægrauare co-
natus est:
Conscrip̃ta & ad disputandum proposita
à
M. IOH ANNE GRACZA,
p. t. Gymnasij Nouisoliensis Directore.
Respondente
PAULO BELLOBRADENO Bellöfen:
Gymnasij ejusdem Alumno.
Die Mensis Maij, horts ante & pomeridianis.
TRENSCHINIJ
Typis Laurentij Beniamini ab Hage.

RMK II 105 címlap – title page

Joannes Gracza: Vindiciae sanae et catholicae doctrinae circa materiam sanctissimae iustificationis ab absurdis [...]. Trencsén, 1649.

Evangélikus teológiai vizsgatételek, melyekben Joannes Gracza a *catholicus*-nak mondott evangélikus álláspontot és Luther tanítását védelmezi a megigazulás-tan (justificatio) témakörében. – Study material for examination in Lutheran theology in which Joannes Gracza defends the so-called catholicus approach of Lutherans, and the teachings of Luther against the dogma of justification.

Látható: címlap – Exhibit: title page

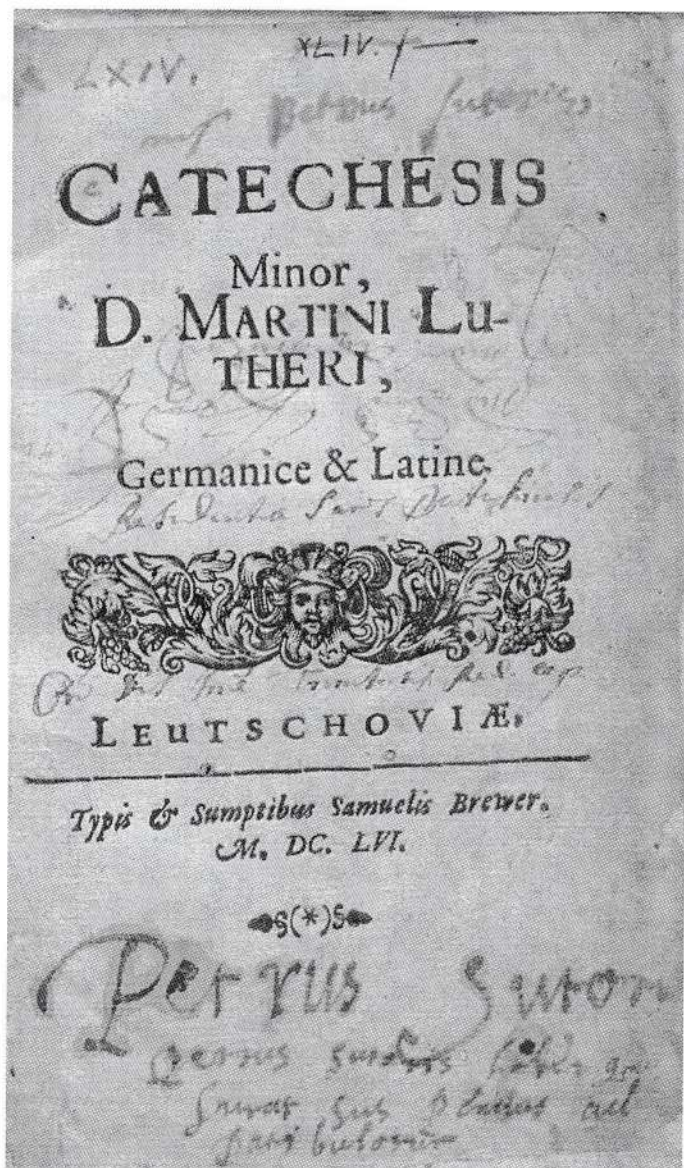
RMK II 105

Martin Luther: Catechesis minor, D. Martini Lutheri, Germanice et Latine. Lőcse, S. Brewer, 1656 [?; recte 1666?].

Magyarországon nyomtatott evangélikus katekizmus, Luther kiskatekizmusának kétnyelvű, kéthasábos kiadása. Unikum példány. – A Lutheran catechism printed in Hungary, a two-column, bilingual edition of Luther's Small Catechism. A unique exemplar.

Látható: címlap – Exhibit: title page

RMK II 138

RMK II 138 címlap – title page

Martin Luther: Eine Predigt D. Marti[ni] Luther Das man Kinder zu Schulen halten solle. Wittenberg, N. Schirlentz, 1541.

Ebben az első ízben 1530-ban megjelent prédikációban Luther arra inti a szülőket, hogy iskoláztassák gyermekeiket. – In this sermon, first published in 1530, Luther warns parents to send their children to school and provide for their education.

Látható: címlap – Exhibit: title page
Ant.1741coll.1.

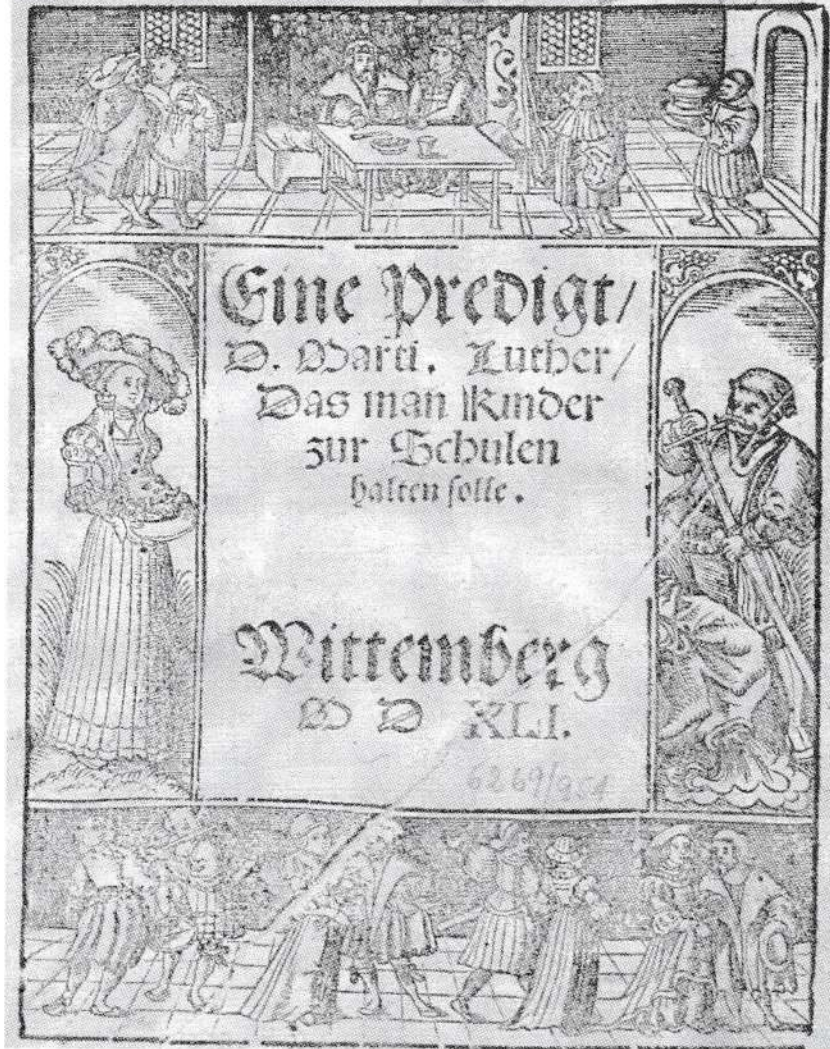
Christophorus Lackner, Cura regia [...]. Kassa, J. Festus, 1616.

Az ideális uralkodó neveléséről szóló iskoladráma, amelyet a soproni városházán mutattak be a helyi evangélikus iskola diákjai 1615. április 20-án és 21-én. 1616-ban Kassán is színre vitték. A drámában kevés a cselekmény, a tanulókat elsősorban az udvari ékesszólásra tanította. – A school drama about the education of the ideal sovereign which was performed at the Sopron town hall by the students of the local Lutheran school on 20 and 21 April, 1615. The play was also staged in Kassa (Kosice) in 1616. There is not much of a plot in the drama, it was mostly meant to teach children for the erudite style used at the royal court.

Látható: címlap – Exhibit: title page
RMK II 52

Oct. 41/2

Ac 6433 [Ludwig 1.7]

Ant. 1741coll.1. címlap – title page

Andreas Graff, *Methodica poetices praecepta in usum scholae Solnensis edita*. Trencsén, D.Wocal, 1642.

A poétikai szabályokat tartalmazó gyűjteményt Graff a zsolnai evangélikus iskola használatára készítette, ahol 1639-től volt tanár. A mű Julius Caesar Scaliger *Poetices libri septem* (Lyon, 1561) című, Európa-szerte kedvelt poétikája ismeretében, azt követve készült. – The collection comprising of poetical rules was compiled by Graff for use at the Lutheran school of Zsolna (Žilina) where he had been a teacher since 1639. The work follows the poetics of Julius Caesar Scaliger entitled *Poetices libri septem* (Lyon, 1561) which was popular all over Europe.

Látható: címlap – Exhibit: title page

RMK II 87

Joannes Zeisold: *Dissertationis Zeisoldianae de animae humanae [...] in gymnasio Cremniciensi publicitus ventilandam proponit praeses M. Matthaeus Rackschanus, respondente Elia Urbanovitio*. Rosaeberg. [Patak, typ. principis, Renius?], 1657.

Filozófiai vizsgatételek, amelyeket a körmöcbányai evangélikus iskolában vitattak meg 1657 áprilisában. A vizsgáztató Raksányi Máté iskolaigazgató volt, akinél többen, így például a Rózsahegyről származó Urbánovics Illés és a Szelecről származó Molscháni Máté, későbbi wittenbergi egyetemista adott számot tudásáról. – Examination topics in philosophy, which were discussed at the Lutheran school of Körmöcbánya (Kremnica) in April 1657. The probator was Máté Raksányi schoolmaster. There were several pupils giving an account of their knowledge, such as Illés Urbánovics from Rózsahegy (Ružomberok), Máté Molscháni from Szelec (Selec) who later became a student in Wittenberg.

Látható: az első rész és a második rész első felének címlapja – Exhibit: section one and the title page of part one of the second section

RMK II 147/1-2

Johannes Bayer: Filum labyrinthi [...]. Kassa, M. Severinus, 1663.

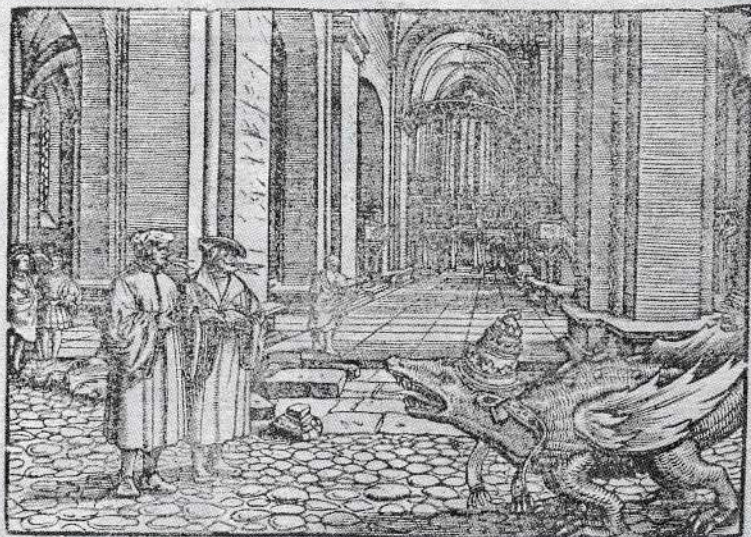
Természetfilozófiai kézikönyv a világ megismeréséről és másokkal való megismertetéséről. A szerző tankönyvnek szánta művét a már ekkor tervezett eperjesi főiskola számára. – A handbook on the philosophy of nature, on the recognition of the world, and on making it familiar to others. The author meant his book as a textbook for the Eperjes College (Prešov) which was planned already at this time.

Látható: az Israel Hiebner által rézbe metszett díszcímlap –
Exhibit: the decorative title page, a line engraving by Israel Hiebner
RMK II 178

RMK II 178 díszcímlap – ornamented title page

vnd, vielen Königen.

P.

ten sie die Ad es ward mir ein Rhor an einem stecken gleich / vnd sprach / P.

Ant. 3929 illusztráció a Jelenések Könyvéből – Illustration of the Book of Revelation

**Stephanus Pilarik, Currus Jehovae mirabilis [...].
Wittenberg, M. Henckel, 1678.**

Idősebb Pilarik István (1615–1693) exuláns esperes a műben saját és lelkésztársai üldöztetésének történetét foglalja össze. – István Pilarik Sr. (1615–1693), an exiled dean, summarizes the history of his and his fellow pastors' prosecution.

Látható: címlap – Exhibit: title page

RMK III 484

**Esaias Pilarik, I. N. J. Dissertatio Astronomica [...].
Wittenberg, M. Henckel, 1680.**

Pilarik Ézsaiás, Idősebb Pilarik István fia, evangélikus lelkész, a magyarországi üldöztetés elől Wittenbergbe költözött, s ott jelentette megdisszertációját. – Ézsaiás Pilarik, son of István Pilarik Sr., Lutheran pastor, moved to Wittenberg to avoid prosecution in Hungary, and published his dissertation there as well.

Látható: címlap – Exhibit: title page

RMK III 498

**Stephanus Pilarik, Zwölf-Jährige Evangelisch- und
Epistolische Kirchen-Arbeit [...]. Drezda, M. Günther, 1691.**

A selmecebányai evangélikus szerző (1647–1710), a város német lelkésze ebben a műben foglalja össze lelképásztori tevékenysége történetét, s adja közre tizenkét éven (1678–1690) át elmondott prédikációinak kivonatát. – The Lutheran author from Selmecebánya (Banská Štiavnica) (1647–1710), the German priest of the town gives an account of the history of his work as a pastor, and makes the abridged version of his sermons given in the past twelve years (1678–1690) public.

Látható: címlap – Exhibit: title page

RMK III 554

RMK III 554

M. STEPHANI PILARIK,
Pfarrers zu Schemnitz/ in der Königl. freyen
Ungarischen Berg-Stadt/

Zwölff-Jährige
Evangelisch-und Epistolische

Kirchen-
Arbeit/

Von Anno 1678. bis 1690.

Von dem Autore, zu kräftiger Evange-
lischer Glaubens-Gründung/ beständiger
Christenthums-Erweisung/ nöthiger Andachts-
Erweckung/ bequemer Gedächtniß- Erleuch-
terung/ müßlicher Creutz- Bewährung /
und ewiger Seeligkeit Besor-
derung /

Frommen Herzen zum besten/
heraus gegeben.

DRESDEN/
Bey Michael Günthern /
1691.

Lutheri tanok – magyarországi „válaszok” (8. tárló)
Luther's doctrines – Hungarian "reactions" (showcase 8)

Melius Juhász Péter: Confessio catholica [...]. Debrecen, Huszár Gál, 1562.

A református vallás hit- és erkölcstani összegzése, az úgynevezett „Egervölgyi hitvallás”, mely hozzájárult Magyarországon a helvét reformáció terjedéséhez. – The so-called "credo of Egervölgy" is a conspectus of the believes and morals of the protestant church which contributed greatly to the spread of the Helvetian Reformation in Hungary.

Látható: M1v–2r, De indulgentiis – a búcsúkról szóló vélekedés kezdete – Exhibit: M1v–2r, De indulgentiis – the beginning of the opinion on indulgence.

RMK II 7

Christian Schaesaesus: Ruinae Pannonicae [...]. Wittenberg, Schleich – Schöne, 1571.

A medgyesi száz költő és lelkész hexameterekben írt híres munkája Magyarország romlásáról. A történeti mű Szapolyai János halálától János Zsigmond haláláig mutatja be Magyarország és Erdély sorsát. – The famous work by the hundred poets and priests from Medgyes (Mediaș) written in hexameter about the decline of Hungary. The historic piece presents the fate of Hungary and Transylvania from the death of János Szapolyai till the death of János Zsigmond.

Látható: címlap – Exhibit: title page

RMK III 133

Telegdi Miklós: Telegdi Miklosnac peechi pispöknek felelete, Bornemisza Peternek Feitegetés neuü könyuére [...]. Nagyszombat, [typ. Telegdi], 1580.

A katolikus vitairatban Telegdi Miklós válaszol az evangélikus Bornemisza Péternek azon munkájára, melyben Bornemisza Telegdi postilláit támadta. – In the catholic pamphlet Miklós Telegdi reacts to the work of the Lutheran Peter Bornemissza in which he attacked the postilles by Telegdi.

Látható: címlap – Exhibit: title page

RMK I 22

XLV. 6.

TELEGDI MIRE
LOS NAC PEECHI PIS-

PÖKNEC FELELTE, BOR

nemisza Peternek feitegetés
neuü könyüere.

MELYBE FÖKEPPEN,
az io cbelekedeteknek iutalmárul va-
lo igaz keresztyéni tudománt oltal-
mazza. Föllehet egyebreis minden-
re választ teszzen, valamiben
Peter az ü vallásat
ellenzi.

Ecclesiastici 16:

AZ IRGALMASSAG HELT SZE

rez, kinec kinec mind az ü cbeleke-
detinek érdeme szerent.

NYOMTATTATOT NAGY

szombathá M. D. LXXX.

éztendőben,

D. Ambrosio Balassi A. d. d. 1580.

Horváth Gergely: Responsionis Gregorii Horwath [...] ad Sebastiani Lam Calvinistae Keismarcensis criminationes. Bártfa, Gutgesell Dávid, 1592.

Evangélikus vitairat, melyben a Luther tanait követő Horváth Gergely vitatja Sebastian [Ambrosius] Lam kriptó-kálvinista úrvacsoratanát. – A Lutheran pamphlet in which Gergely Horváth, a follower of Luther, questions the crypto-Calvinist teaching of Sebastian [Ambrosius] Lam on communion.

Látható: címlap – Exhibit: title page

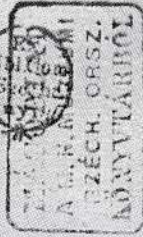
RMK II 26

RMA II 26

RESPONSIONIS
GREGORII HORWATH
aliter Stanfith, de Gradecz,
PARS PRIMA.

QVAM PRO VE
RITATE DOCTRINAE COE-
lestis, & suae religionis puritate, ad Sebastia-
ni Lam Caluinistae Keismarcensis crimi-
nationes, ob instantiam amicorum, & va-
nos in angulis adornatos hostium trium-
phos Tomo Lamiano, cui titulum fecit
Caluinianum talem: Antithesis vbi-
quitatis, &c. Idem opponit.

Nonne qui oderunt te Domine, oderam: Et super
inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam
illos: inimici facti sunt mihi. In consilium eorum
ne veniat anima mea, & in cœtu eorum non sit
gloria mea. Mihi adherere DEO bonum est, po-
nere in Domino DEO spem meam. Auxilium
meum à Domino, qui fecit cœlum & terram.
Ne auferas de ore meo verbum veritatis usque-
quaq. Psal: 138, Gen: 49. Psal: 77. 121. 124. 118.

BARTPHAE.
Excudebat David Guttesell.
1592.

RMK II 26 címlap – title page

